

явів, оскільки умови мегаполісу, яким є м. Харків, стають на перешкоді викриттю багатьох з них (злочинцям відносно легко зникнути з місця події, знеособленість міського життя, значні міграційні процеси, загальна кількість злочинних проявів тощо).

По-шосте, зростанню криміногенної активності неповнолітніх у великому місті сприяють процеси жорсткості звичаїв у суспільстві, у тому числі в молодіжному середовищі, в якому кожний намагається вибороти своє «місце під сонцем», посилення тенденцій правового нігілізму та зневажання закону, формування установки на вирішення життєвих проблем з позиції сили, відсутність ефективної системи правової освіти та захисту, недостатня результативність профілактичної роботи органів внутрішніх справ та ін.

По-сьоме, дослідження кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх на прикладі м. Харкова дасть змогу виявити регіональні особливості цієї злочинності саме у Східній Україні, організувати ефективно проведення порівняльного аналізу цього ж виду злочинності з іншими регіонами України, встановити відмінності між злочинними проявами підлітків у великому місті і, наприклад, у сільських районах, розробити заходи протидії і в подальшому поширити практику цих заходів в інших територіальних районах нашої держави.

Рекомендовано до опублікування сектором вивчення причин злочинності ІВПЗ АПрН України (протокол №1 від 25 березня 2005 р.).

Рецензент — доктор юридичних наук, професор О. Г. Кальман.

*О. М. Руднева, канд. юрид. наук,
доцент, завідувач лабораторії,
А. Б. Блага, ст. науковий співробітник.
Інститут вивчення проблем злочинності
АПрН України*

СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ЖІНОК В УКРАЇНІ І ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ¹

1. Реалізація конституційного принципу рівних прав і можливостей чоловіків та жінок

Єдиного підходу до визначення поняття «гендер» не існує. Особливої уваги заслуговують знання соціології в розробці понятійного апарату, пов'язаного із соціостатевою сферою. Поняття «гендер» походить від грецького слова «генос» («походження», «матеріальний носій спадкоємності», «той, що народжується»²); найточніше воно може бути передано українською мовою, як «рід» або «досвід роду». З іншого боку, цей термін розглядається як похідний від англійського позначення граматичного роду (незважаючи на те, що в англійській мові немає такої граматичної категорії, як рід; і навіть у тих мовах, де рід існує, він знаходить свою мотивацію лише на рівні опису живих істот, позначаючи родо-статеву, біологічну приналежність істоти)³.

¹ Стаття підготовлена за матеріалами дослідження за фундаментальною темою «Соціальні та правові аспекти становища жінок в Україні та попередження жіночої злочинності», яке проводилося співробітниками лабораторії вдосконалення правового становища жінок та попередження жіночої злочинності інституту вивчення проблем злочинності АПрН України О. М. Рудневою, О. М. Подільчак, А. Б. Благою, С. С. Шрамко згідно з постановою Президії Академії правових наук України у 2001 – 2003 роках.

² Шабурова О. В. Гендер // Современный философский словарь / Под. ред. Е. В. Кемеров. – Лондон: 1998. – С. 180 – 183.

³ Воронина О. А. Категории пол/гендер в философии феминизма // Филос. исследования. – 1995. – № 4. – С. 51 – 68.

Особливої актуальності набуває ліквідація дискримінації в країнах з перехідним типом економіки, до яких входить і Україна.

Однак в українському суспільстві досі сильними є патріархальні традиції. У зв'язку з цим викликає певне занепокоєння популярна тенденція «повернення жінки до хатнього вогнища», яка останнім часом набуває популярності не лише серед чоловіків, що навряд чи сприятиме реальній рівності чоловіків і жінок. Наприклад, 50% опитаних громадян погоджуються з думкою, що наших жінок треба звільнити від примусової рівноправності, а понад 57% респондентів вважають, що жінка за умови відповідного заробітку чоловіка повинна залишатися вдома, виховувати дітей і турбуватися про сім'ю.

Сфера економічних відносин у будь-якій державі найбільш чутливо відбиває нерівне становище жінок і чоловіків, а також можливостей реалізації їх прав і законних інтересів. Утвердження загальнодемократичних норм та ринкових відносин без забезпечення достатніх гарантій і механізмів захисту, на жаль, призвело до погіршення становища жінок у всіх царинах суспільного життя.

Серйозні порушення прав жінок помітні в соціально-економічній сфері, де жінки становлять 52 % всіх працюючих: у промисловості — 40 %, у сільському господарстві — 45 %, у будівництві — 28 %, у транспорті — 30 %, некваліфікована праця охоплює близько 100 тис. жінок. Серед працюючих уночі 35 % становлять жінки віком від 20 до 39 років. В цілому заробітна плата жінок нижча заробітної плати чоловіків більш ніж на 20 %.

Триває посилення гендерної асиметрії у зв'язку з розвитком ринкових відносин і зростаючою конкурентністю в соціально-економічній царині. Так, внаслідок фактично нерівноправного з чоловіками становища в суспільстві за радянських часів, у процесі здійснення реформ, жінки були усунені від джерел розподілу та перерозподілу ресурсів і продуктів, отже, не змогли взяти активної участі у приватизації й комерціалізації різних форм власності. А саме прибутки і форми його одержання стають сьогодні головними структурованими чинниками українського суспільства. Участь жінок у підприємницькій діяльності ще не стала вагомою. І хоча точ-

них даних немає, але можна сказати, що частина жінок, зайнятих у сфері бізнесу, становить приблизно 1 % (в Росії — до 3 %). Реальністю нашого життя стала дискримінаційна політика наймачів стосовно жінок, особливо молодого віку.

Конституція України визначає ідеологію і політику держави щодо статусу жінки, можливості її впливу на економічні й політичні процеси, які відбуваються в суспільстві. Зокрема, стаття 21 Конституції наголошує на тому, що всі люди є вільні.

Щодо твердження про рівність статей велике значення має ст. 23 Основного Закону України, де наголошується, що «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей». Ліквідація дискримінації жінок саме й передбачає створення рівних умов для розвитку особистості, для самореалізації індивіда без огляду на його статеву належність.

Конституція України втілила основні напрямки й перспективи розвитку української держави та національної правової системи, юридично закріпила права та свободи рівних перед законом громадян. Особливістю конституційно-правових норм, які є значним кроком у забезпеченні гендерної демократії в Україні, стало *спеціальне виокремлення права жінки й чоловіка на рівність перед законом як самостійного основного права людини*, повага до якого має бути гарантована кожному. Гарантії щодо реалізації цього права визначаються через створення і закріплення рівних можливостей.

В Україні конституційно утверджено принцип недискримінації за ознакою статі. Права і свободи людини незалежно від статі та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Перед людиною кожної статі держава відповідає за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини незалежно від статі є головним обов'язком держави.

Слід особливо наголосити, що *юридичні засоби подолання дискримінації жінок не зводяться лише до законодавчих засобів*, тобто до закріплення тих чи інших відповідних положень у Конституції, законах та інших нормативно-правових актах (законодавстві) України. Вони охоплюють усі сфери діяльності державних органів та їх посадових осіб у межах їх

законодавчо визначеної компетенції, а також результати цієї діяльності у вигляді як правотворчих, так і правозастосовних актів нормативного й індивідуального характеру, актів контролю та нагляду, які забезпечені державною підтримкою аж до примусу. При цьому особливу роль у системі юридичних засобів покликана відігравати практична діяльність правоохоронних органів і судів.

Принцип гендерної чуйності правових приписів знайшов своє втілення в галузевому законодавстві України — кодексах та окремих законах, підзаконних нормативно-правових актах, тобто поступово посідає чільне місце в системі національного законодавства.

Висвітliamo положення законодавства України, які регулюють ті суспільні відносини, де фактична нерівність жінок з певних історичних та соціальних причин є найпомітнішою.

Це передусім стосується забезпечення *рівноправної участі чоловіків і жінок у політичному процесі, в діяльності громадських організацій тощо.*

Виникнення питання щодо рівного представництва чоловіків і жінок як чинника існування дійсно демократичної держави пояснюється наявністю вираженої суперечності між підвищенням питомої ваги жіночого внеску до розвитку економіки окремих держав і неадекватно низьким рівнем доступу жінок до фінансових ресурсів і найвищих ешелонів влади, де відбувається прийняття політичних рішень. Адже очевидно, що існує значна диспропорція представництва чоловіків і жінок у сферах публічної влади, обмеження вільного просування жінок до владних структур, що заважає повною мірою делегувати і представляти інтереси всіх верств населення тієї чи іншої держави. Як результат складається досить прикра картина репрезентації жінок у владних структурах усіх рівнів.

Вважаємо, що слід виокремити основні напрямки дій для подолання дискримінації жінок у цій царині:

1) створення сприятливого середовища для посилення участі жінок у роботі владних органів, що забезпечується шляхом сприяння усвідомленню громадськості позитивної ролі та внеску жінок у процес прийняття рішень через організацію публічних інформаційних компаній і дебатів;

2) запровадження гендерної перспективи у діяльність виконавчих органів, політичних, економічних, соціальних і культурних організацій;

3) сприяння участі жінок-експертів;

4) організація компаній і програм, націлених на усунення стереотипів та упередженого ставлення до ролі жінок у процесах прийняття рішень і до показу позитивних наслідків рівної участі жінок у цих процесах;

5) встановлення і застосування критеріїв моніторингу й оцінки прогресу, досягнутого під час виконання урядових програм в аспекті рівної участі чоловіків і жінок у політичних партіях та виборних органах; регулярне подання доповідей у парламенти щодо тенденцій, перешкод і позитивного досвіду участі жінок у процесах прийняття рішень.

Одним із прикладів втілення в життя позитивних дій є *квотування, під яким розуміють тимчасові спеціальні заходи, що використовуються для усунення фактичної нерівності і можуть бути ліквідовані після встановлення гендерного паритету.*

Сферою, чутливою до порушення рівності прав жінок і чоловіків, є також трудові відносини.

Трудове законодавство України закріплює основний принцип, що діє в царині охорони прав жінок, — принцип рівності. Відповідно до ст. 21 КЗпП держава забезпечує рівність трудових прав всім громадянам незалежно від походження, соціального й майнового становища, расової й національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду й характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Насамперед це стосується подолання проявів дискримінації жінок на ринку праці. Із цією метою необхідно й далі:

а) розвивати й застосувати законодавство, що стосується усунення дискримінації жінок щодо прийняття на роботу та умов праці, для чого необхідно, зокрема, переглянути правові бар'єри, які заважають гендерній рівності у сфері праці (наприклад, упередженість із мотивів статі при наймі на роботу, нерівність жінок і чоловіків в оплаті праці, при виконанні домашньої роботи, нерівні можливості в опануванні кар'єри та ін.);

б) опрацювати та прийняти такі закони, що забороняють дискримінацію жінок при прийнятті на роботу, поліпшують умови праці, усувають дискримінацію, пов'язану з репродуктивними функціями жінки;

в) розробити законодавство, яке запроваджує гендерно збалансоване надання відпусток для догляду за дітьми;

г) зробити недискримінаційним оподаткування прибутковим податком;

г) переглянути кваліфікаційні схеми оцінки робіт з метою ефективного застосування принципу рівної оплати праці;

д) прийняти закони, що забороняють сексуальні домагання на робочому місці й засновані на різниці у статі ворожість, шантаж і дискримінацію;

е) забезпечити врахування двосторонніми й багатосторонніми трудовими угодами положень міжнародних документів, що захищають гендерну рівність.

Ще одним засобом подолання дискримінації жінок є усунення заснованої на статі вертикальної й горизонтальної сегрегації на ринку праці, для чого необхідно вжити заходів, що сприяли б полегшенню жінкам доступу до робіт, які відповідають їх здібностям; сприяти обійманню жінками високооплачуваних посад; заохочувати роботодавців (зокрема, шляхом позитивних дій) приймати жінок на посади, що передбачають прийняття відповідальних рішень.

Робота в напрямку ліквідації насильства має здійснюватися шляхом перегляду і скасування норм, що передбачають дискримінацію щодо жінок та імплементації в повному обсязі міжнародного законодавства проти дискримінації як у приватній, так і публічній сферах життя. Окрім того, необхідно сприяти розвитку системи захисту жертв насильства, зокрема посиленню співпраці між міліцією (поліцією) й неурядовими організаціями та заохоченню жінок та дівчаток повідомляти правоохоронні органи про факти насильства з метою кримінального переслідування й покарання злочинців.

Боротьба з насильством у сім'ї дій передбачає викриття фактів насильства в сім'ї та боротьбу з ними на публічному відкритому для громадськості рівні, для чого потрібно:

а) забезпечити визнання того факту, що насильство в сім'ї, у тому числі сексуальне насильство і зґвалтування, зокрема між подружжям, є не приватною справою, а порушенням прав людини та злочином;

б) поширити інформацію щодо відповідного законодавства та можливості притягнення до відповідальності в разі вчинення насильства в сім'ї;

в) розвивати й забезпечувати виконання законів щодо визнання насильства в сім'ї.

2. Деякі особливості тенденцій жіночої злочинності

У сучасній жіночій злочинності простежується ряд тенденцій, які потребують більш ретельного їх вивчення з урахуванням існуючих реалій. На жаль, за останній час проблема злочинності серед жінок не привертала уваги вітчизняних юристів з точки зору втілення нових концепцій та започаткування прогностично-профілактичного напрямку на засадах європейських стандартів.

Як відомо, рівень злочинності в кримінології визнається за кількістю зареєстрованих злочинів і за кількістю виявлених осіб, що їх вчинили. Останній показник, починаючи з 1989 року, помітно зменшився порівняно з першим, що здається цілком природним, якщо врахувати те, що значна частка злочинів залишається нерозкритою.

Статевий склад правопорушників відомий тільки щодо розкритих злочинів. У статистиці, що веде Міністерство внутрішніх справ України, рівень жіночої злочинності визначається частиною жінок серед всіх осіб, притягнених до кримінальної відповідальності.

Відповідні показники, а також їх динаміка протягом 31 року, з 1972 по 2002 роки, міститься у табл. 1.

За роки незалежності України кількість жінок-злочинниць зросла на 24%, тоді як загальна кількість злочинців зросла на 44%. Звертає на себе увагу наявність двох періодів різкого зростання жіночої злочинності — у 1985 — 1987 та 1995 — 1998 роках. Вони пов'язані як з політичними (зміна державного керівництва і подальша зміна політики правозастосовної діяльності та реформування правоохоронних органів), так і економічними й соціальними факторами. Однак з досягненням політичної, економічної та соціальної стабільності показники злочинності починають стабілізуватися. Втім, здавалося б, позитивні зміни злочинності за роки незалежності держави не можна визнати однозначними, оскільки різке зниження кількості виявлених жінок, що вчинили злочин, на тлі такого ж стрімкого зниження загальної кількості виявлених злочинців (на 13 — 16% щорічно) суперечить закономірностям розвитку злочинності.

Слід зазначити, що традиційно невелика частина жінок (11–13%) серед загальнокримінальних злочинців не дає

Таблиця 1
Динаміка кількості виявлених жінок, що вчинили злочини,
у відсотковому відношенні до загальної кількості злочинців
за період з 1972 по 2002 рік

| Рік | Кількість виявлених осіб | З них жінок | % до загальної кількості осіб | Динаміка порівняно з 1972 р. (у %) |
|------|--------------------------|-------------|-------------------------------|------------------------------------|
| 1972 | 142140 | 29370 | 20,7 | - |
| 1973 | 136752 | 26330 | 19,2 | -10,4 |
| 1974 | 142517 | 20631 | 14,5 | -29,8 |
| 1975 | 152761 | 23475 | 15,4 | -20,1 |
| 1976 | 153411 | 23894 | 15,6 | -18,6 |
| 1977 | 138455 | 21587 | 15,6 | -26,5 |
| 1978 | 145240 | 20992 | 14,4 | -28,5 |
| 1979 | 153623 | 22445 | 14,6 | -23,6 |
| 1980 | 175244 | 25775 | 14,7 | -12,2 |
| 1981 | 189252 | 28532 | 15,1 | -2,8 |
| 1982 | 196551 | 32975 | 16,5 | +10,6 |
| 1983 | 209083 | 33502 | 16,0 | +14,1 |
| 1984 | 203034 | 31963 | 15,7 | +18,8 |
| 1985 | 226072 | 49594 | 21,9 | +68,9 |
| 1986 | 230236 | 60462 | 26,3 | +105,9 |
| 1987 | 204482 | 53058 | 26,0 | +80,6 |
| 1988 | 172703 | 31953 | 18,5 | +8,8 |
| 1989 | 173997 | 26446 | 15,2 | -10,0 |
| 1990 | 186693 | 27123 | 14,5 | -7,6 |
| 1991 | 187468 | 27231 | 14,5 | -8,3 |
| 1992 | 242363 | 29131 | 14,0 | -0,8 |
| 1993 | 242363 | 33039 | 13,6 | +12,5 |
| 1994 | 269061 | 41634 | 15,5 | +41,8 |
| 1995 | 340421 | 59009 | 17,3 | +100,9 |
| 1996 | 339530 | 52987 | 17,5 | +80,4 |
| 1997 | 337908 | 58690 | 17,4 | +99,8 |
| 1998 | 330067 | 57499 | 17,4 | +95,8 |
| 1999 | 316995 | 52847 | 16,7 | +80,0 |
| 2000 | 309057 | 46016 | 14,9 | +56,7 |
| 2001 | 284724 | 38512 | 13,5 | +31,1 |
| 2002 | 270307 | 33725 | 12,5 | +14,8 |

підстав для заспокоєння, оскільки зростання кількості жінок-правопорушниць по лінії карного розшуку в 1997 році становило 51% порівняно з показниками 1994 року, тоді як загальне зростання злочинців за цей період дорівнювало лише 2,2% (табл. 2). За абсолютною чисельністю кількість жінок, які скоїли загальнокримінальні злочини, перевищує кількість правопорушниць у сфері економіки у 3,9 раза.

Таблиця 2
Участь жінок у вчиненні злочинів загальнокримінальної спрямованості

| Рік | Всього по Україні | З них жінок | % до загальної кількості осіб |
|------|-------------------|-------------|-------------------------------|
| 1993 | 187 077 | * | * |
| 1994 | 205 811 | 21 787 | 10,6 |
| 1995 | 277 288 | 33 335 | 12,0 |
| 1996 | 253 854 | 33 367 | 13,1 |
| 1997 | 220 975 | 32 892 | 13,0 |
| 1998 | 250 347 | 32 438 | 13,0 |
| 2002 | 247 583 | 26 823 | 10,8 |

* — дані відсутні.

Особливий пік жіночої загальнокримінальної злочинності спостерігається у 1995 році — зростання на 53% проти зростання злочинності серед чоловіків на 32,6%. У 1996 році жіноча злочинність зростає ще на 0,9%, тоді як чоловіча зменшується на 9,7%. Починаючи з 1997 року кількість виявлених осіб по лінії кримінального розшуку зменшується. Зрозуміло, ці показники великою мірою демонструють активність роботи органів міліції з розкриття злочинів, тому не можна скидати з рахунку вельми високий рівень латентності (у тому числі штучної) жіночої злочинності. Одночасно цей період визначається структурною перебудовою злочинності, інтенсивним зростанням у ній організованості. Ці обставини в поєднанні з прорахунками в реформуванні правоохоронної системи, змінами політичного курсу керівництва дер-

жави, а також суттєвими змінами законодавства відбулися на суперечливій картині злочинності, підтвердження чому ми можемо спостерігати при аналізі показників економічної злочинності (табл. 3), де питома вага жінок досить суттєва (31—47%).

Таблиця 3

Участь жінок у вчиненні злочинів загальнокримінальної спрямованості

| Рік | Всього по Україні | З них жінок | % до загальної кількості осіб |
|------|-------------------|-------------|-------------------------------|
| 1993 | 34 371 | 15 242 | 44,3 |
| 1994 | 40 379 | 17 324 | 42,9 |
| 1995 | 53 129 | 21 811 | 41,1 |
| 1996 | 49 755 | 21 181 | 42,6 |
| 1997 | 45 850 | 20 032 | 43,7 |
| 1998 | 44 773 | 19 865 | 44,4 |
| 2002 | 22 724 | 6 902 | 30,3 |

Суттєве значення мають також відомості про осіб, які вчинили злочини в групі, в стані сп'яніння та повторно. У 2002 році було виявлено 78 722 особи, що вчинили злочини у складі групи, з яких 7579 (9,6%) становили жінки. У складі організованої групи або злочинної організації діяли всього 3209 осіб, з яких 326 (10%) — жінки.

Усього в стані алкогольного сп'яніння у 2002 році вчинили злочин 29 059 осіб, 2059 (7,1%) з яких — жінки; в стані наркотичного сп'яніння — з 1352 осіб виявлено 200 жінок, або 14,7%.

Кількість жінок, які раніше вчиняли злочин, серед виявлених злочинниць у 2002 році становила 3133, серед яких у 1580 попередня судимість була не знята і не погашена. Загальний аналогічний показник становить відповідно 39 490 осіб, що раніше скоювали злочин, та 20 254 рецидивістів з непогашеною судимістю. Раніше утримувалися в установах з виконання покарань 8145 осіб, з яких жінок — 511. Цікаво, що з них протягом одного року після звільнення вчинили злочин у цілому 2338 осіб, у тому числі 148 жінок, тобто майже кожна третя особа.

3. Особливості мотиваційної сфери жінок, що вчинили злочин

Окрему увагу в проведеному дослідженні було приділено вивченню психологічних та мотиваційних особливостей особистості жінок, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Відомо, що діапазон психологічних елементів формування злочинних мотивів у край широкий і містить потреби, інтереси, почуття, ціннісні орієнтації, навички. Власне мотивами вони стають, тільки коли набувають значення спонукання до конкретного вчинку.

Потреби, що відіграють важливу роль у процесі виникнення мотиву, є соціально-психологічною категорією — соціальною за змістом і психологічною за формою свого прояву. Вони формуються в процесі соціалізації особистості і відбивають усю розмаїтість людської діяльності. Виходячи з біосоціальної природи людини, потреби можна підрозділити на дві групи: соціалізовані органічні потреби і соціальні потреби, що виникають і задовольняються в процесі прояву людини як соціального суб'єкта — у праці, спілкуванні, соціальному статусі, визнанні, творчості тощо.

У мотивації делінквентної поведінки важливу роль відіграють ціннісні орієнтації, які являють собою соціально обумовлену систему становлення особистості правопорушника до явищ і подій навколишнього соціального середовища. Ціннісні орієнтації — складовий елемент загальної соціальної спрямованості особистості, що являють собою відбиток у свідомості людини цінностей, що їх вона визнає як стратегічні життєві цілі і загальні світоглядні орієнтири. Різновидом ціннісних орієнтацій є соціальні установки особистості, що формують певне сприйняття й оцінку навколишніх подій і явищ, а також готовність діяти відповідним способом.

Результати соціологічних досліджень свідчать про найбільшу значущість для засуджених таких цінностей, як свобода, сім'я і сімейні взаємини, продовження роду, доброта (74—85%), що відбивають специфіку виконання жінкою соціальних ролей (особливо в ситуації позбавлення волі), можуть бути фундаментом для їхнього повернення до нормального соціального життя. Зіставлення рядів життєвих цінностей дало змогу авторам дійти висновку, що для більшості за-

суджених жінок перелом у поведінці пов'язаний із соціальним механізмом реалізації цінностей. Так, наше суспільство хоча й орієнтує своїх громадян на підвищення добробуту і високий соціальний стан, однак легальні способи в переважної більшості населення для досягнення такого стану дуже обмежені¹.

У кримінологічній літературі зазначалося, що злочинна поведінка найчастіше спричиняється багатьма мотивами і потребами. Наприклад, корисливість часто поєднується з честолюбством або корпоративною солідарністю; майже завжди присутня полімотивність в насильницьких злочинах: тут і помста, і бажання верховодити, і незрозуміла злість, і багато чого іншого².

Оскільки для нас цікавими були детермінанти злочинної поведінки жінок, ми зробили аналіз ситуації вчинення злочину з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників її розвитку. З цією метою, як діагностичний інструментарій, ми використали методику Джанелла (60 питань). Цей опитувальник був створений і випробуваний на основі висловлювань самих засуджених про обставини і причини вчиненого ними злочину. Перша група тверджень присвячена проблемі фрустрації потреб; друга — потенціалу задоволення потреби шляхом учинення злочину; третя — наявності в ситуації вчинення злочину обставин, що полегшують його вчинення; четверта — внутрішнім моральним і психологічним перешкодам до прийняття рішення вчинити злочин; п'ята — зовнішнім перешкодам, що заважали реалізації злочинного наміру; шоста спрямована на встановлення адекватності сприйняття реальності злочинцем.

За результатами проведеного нами дослідження засуджених жінок ми виокремили дві якісно відмінні групи, чия мотиваційна сфера на час планування і реалізації злочинних намірів має істотні розходження за фактом фрустрації головних потреб. Фрустрація, яку психологи розуміють як «стресовий стан організму при неможливості досягти бажаної мети»³, цікавить нас як потужний спонукальний стимул до вчинення злочину, як

¹ *Победа Н.О., Підшивалкіна В.І., Яценко А.Н.* Молодіжна злочинність із жіночим обличчям // Уряду України. — К., 1997. — Том 7. — С. 344–354.

² *Зелинский А. Ф.* Криминальная психология. — К., 1999. — С. 61.

³ Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М., 1990. — С. 434.

емоційна розрядка. У разі, коли через зовнішні перешкоди або протидію зацікавлених осіб суб'єкт у даний момент не може задовольнити своє бажання, в нього виникає стан фрустрації. Хоч на першому етапі зовнішні реакції на ситуацію начебто відсутні, насправді вони лише відстрочені. Навіть незначний привід може викликати гостре подразнення, і в особи виникають мотиви до протиправної поведінки. Залежно від наявності (відсутності) фрустрації одержують свою специфічну спрямованість такі суб'єктивні детермінанти, як потреба, непереборність спонукування, потенціал задоволення.

Серед розглянутої категорії для внутрішньо детермінованих злочинів властиві активність, самостійність, спланованість і рішучість при реалізації. Для жінок, чий протиправний дії детерміновані, в основному, зовнішніми чинниками, характерна залежність від групи, менша кримінальна активність, участь у ній помічниками, приховувачами краденого або рядовими виконавицями.

Навички як мотиви деліктів не мають самостійного психологічного змісту. У їхній основі лежать ті самі потреби, інтереси, почуття, погляди і переконання. Однак у міру формування навичка перетворюється на суб'єктивний чинник — на мотив певної стереотипної поведінки. Звичні протиправні вчинки відбуваються значною мірою усвідомлено, однак, подеколи, автоматично — при відсутності або при скороченій фазі мотивації поведінки. Це призводить до зменшення контролю з боку свідомості. Стандартні звичні рішення ми спостерігаємо в рецидиві злочину: що частіше повторюється якийсь вид злочинної діяльності, то вища ймовірність набування ним звичного характеру.

Соціологічні спостереження залежно від мотивації кримінальної поведінки дають змогу розподілити засуджених жінок на три типологічні групи. Перша група характеризується усталеністю респонденток щодо криміногенної ситуації і діючих «активістів» злочинного світу, несхильністю до рецидиву. Особи цієї групи є, певніше, «жертвами» злочину і співучасницями злочинців. Згідно з оцінками осіб цієї групи, найбільш значущими мотивами злочину можуть бути: прагнення легкого і «красивого» життя, важкі умови життя, несподіваність зроблених помилок і крах особистих життєвих планів. У зваженій соціологічній інтерпретації це може

означати наявність різних меж поміж мрією про гарне життя і реальним потенціалом для її здійснення, оскільки в переважній частині засуджених жінок немає ні професії, ні освіти, ні навіть елементарних трудових навичок, щоб розраховувати на пристойне життя. Їм нічого не залишається, як заробити на нього іншим способом.

До другої групи належать особи з непевною позицією щодо криміногенної ситуації. Вони є жертвами своєї конформності, оскільки дуже податливі щодо зовнішнього впливу. У них слабка воля, «м'який» характер. Оцінюючи мотиви злочинних дій, вони на перше місце ставлять примус із боку інших осіб. Водночас їм властива «легковажність» як головна якість стилю життя, що свідчить про ненавмисність дій, зроблених багатьма з них.

Третя група репрезентує соціально неприйнятну для суспільства позицію. Особи, що до неї входять, прогнозують своє повернення в злочинний світ. Вони не просто схильні до девіантної поведінки, вони — її стрижень. У їхньому понятті злочинність асоціюється з гарним життям. Вони досить відверто говорять про відчуття себе в ролі злочинців як про природне вираження своєї сутності. Найчастіше головною причиною вчинення злочинів вони називають ненавмисність дій і важкі умови життя і побуту, однак так само часто вони вказують на мотиви легковажності і прагнення «жити красиво» небажання відмовити товаришеві в «проханні»¹.

З метою встановлення традиційних гендерних ролей, які має виконувати жінка в суспільстві, ми дослідили особливості сімейного стану жінок, що вчинили злочин. За матеріалами вивчених нами кримінальних справ встановлено, що у шлюбних відносинах перебувало: в Київському регіоні — 35,54%, у Харківському — 38,41, у Полтавському — 43,59%. Цей показник є значно нижчим порівняно з загальною кількістю жінок, які перебувають у шлюбі, Україні (54%) та відповідним регіонам (Київський — 54,3%; Харківський — 51%; Полтавській — 54,4%). Тобто, якщо в цілому по державі трохи більше половини жінок перебувають в зареєстрованому чи не зареєстрованому шлюбі, то серед жінок, що вчини-

¹ *Победа Н. О., Підшивалкіна В. І., Яценко А. Н.* Молодіжна злочинність із жіночим обличчям / Уряду України. — К., 1997. — Том 7. — С. 351.

ли злочин, їх лише третина¹. Незаміжними, розлученими чи вдовами на момент вчинення злочину були: в Київському регіоні — 64,46% жінок, у Харківському — 61,59, у Полтавському — 56,41% жінок.

Для порівняння наведемо дані Держкомстату з цього питання. Так, ніколи не перебувало у шлюбі в Київській області 15,8% жінок, Харківській — 17,5%, Полтавській — 15%; є вдовами відповідно 20,6%; 18,9%; 20,5% та розлученими — 9,2%; 11,9% і 10,1% жінок². У Київському регіоні 35,54% жінок, що вчинили злочин, мали одну дитину та 19,27% — двох і більше дітей; у Харківському — відповідно 37,77%, 15,94%; у Полтавському — 42,74% і 17,95%. Поставити на ноги дитину не просто в сучасних складних економічних умовах і в повній сім'ї. Жінкам, які виховують дітей самотужки, дуже важко. Багато жінок, що вчинили господарські та посадові злочини, серед причин вчинення конкретного злочину посилаються на важкий матеріальний стан та необхідність утримувати сім'ю. Материнство, як один з найсильніших людських інстинктів, взагалі у деяких випадках може штовхати жінок на добування матеріальних цінностей і забезпечення дитини будь-яким, в тому числі й антисуспільним, шляхом. Так, серед жінок, що вчинили корисливо-насилені злочини, з дослідженої сукупності трое були вагітними, двоє перебували в декретній відпустці. Та найжахливішим викривленням свідомості жінки є вбивство своєї новонародженої дитини. За даними нашого дослідження, цей злочин вчиняють або молоді жінки, які не мали й не бажають мати дітей, або багатодітні матері, які вважають, що мають вже «достатньо» дітей. Мотивами вчинення цих злочинів здебільшого буває важкий матеріальний стан і небажання утримувати дитину чи обтяжувати себе турботами про неї.

4. Корисливий мотив у злочинах, вчинених жінками

Еволюція корисливості визначається соціальними детермінантами з різних взаємодіючих між собою сфер громадського життя — економічної, політичної, правової, духов-

¹ Державний комітет статистики України — ukrcensus.gov.ua/results/general/marrry.

² Там само.

ної, психологічної. Якісні зміни в цих сферах, передусім у сфері економіки, неминуче спричиняють відповідні зміни в поведінці людей, у їхній активності, свідомості.

Об'єктивною основою для корисливої злочинності, що зазіхає на сталі в суспільстві відносини обміну і розподілу матеріальних благ, є сфера незадоволених потреб, що формується внаслідок недостатньо високого рівня розвитку виробництва товарів і послуг. Така ситуація не сприяє ні стабілізації, ні тим більше зниженню корисливої злочинності. Навпаки, є підстави вважати, що на тлі недоодержання значною масою населення споживчих товарів повсякденного користування, зубожіння значної маси населення формується стійка тенденція зростання корисливої злочинності.

Ринкові реформи, які відбулися в Україні, привели не тільки до позитивного результату. Такі цінності, як чесність, справедливість, гуманність, скромність тощо, виявилися не те що незатребуваними, але й стали перешкодою на шляху отримання матеріальних статків. Саме це сприяло формуванню колосального потенціалу жадоби до наживи, що згодом обумовило якісні і кількісні показники корисливої злочинності. Майнове розшарування населення створює міцні передумови для вчинення корисливих злочинів малозабезпеченими прошарками населення.

Злочини, вчинені жінками з корисливих мотивів, можна умовно розділити на дві окремі групи за змістом мотиву. До першої групи належать злочини, скоєні з мотивів «жити не гірше за інших», «бути успішною, матеріально забезпеченою» тощо. Друга група — корисливі злочини, вчинені задля забезпечення елементарних життєвих потреб, забезпечення сім'ї і дітей одягом, продуктами харчування, ліками тощо. Частина злочинів, учинених саме з мотивів задоволення необхідних життєвих потреб, постійно зростає. Подібна тенденція зазначається також російськими кримінологами. Так, якщо в 1970–1976 роках питома вага цих мотивів за названими категоріями справ становила 13,6 %, у 1985–1990 роках — 50%, то в 1995–2000 роках збільшилася до 78 %, тобто в 5,7 раза порівняно з 1970–1976 роками¹.

¹ Миненок М. Г., Миненок Д. М. Корусть. Криминологические и уголовно-правовые проблемы. — СПб: Юридический центр Пресс, 2001. — С. 46.

Є підстави вважати, що збільшенню таких мотивів відчутно сприяє і економічна корислива злочинність, що завдає значної шкоди державному бюджету, таким чином погіршуючи становище малозабезпеченого населення країни. Отже, слід було б основну увагу в кримінальній політиці спрямувати на боротьбу з найбільш небезпечними формами корисливої злочинності. На думку кримінологів, це сприятиме підйому якості життя всіх громадян¹.

5. Мотиви насильницьких злочинів, скоєних жінками

Насильницькі та корисливо-насильницькі злочини становлять одну з найнебезпечніших складових сучасної злочинності в Україні. Для сучасної насильницької злочинності характерна особлива жорстокість та цинізм. За станом на 1 січня 2001 року серед жінок, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, 22 % засуджено за навмисне вбивство, по 6% відповідно — за нанесення тяжких тілесних ушкоджень та розбій, 5% — за грабiж². Слід зазначити, що частина таких злочинів, скоєних жінками, значно менша порівняно з чоловічою й за даними дослідників у різні роки становить від 7%³ до 10–12% серед навмисних вбивств, 5–7% — серед тяжких тілесних ушкоджень та 16–18% серед грабeжів та розбоїв. За матеріалами проведеного нами вибіркового дослідження судової практики у кримінальних справах, питома вага злочинів проти життя та здоров'я особи становили відповідно: 23 (10,5%) у Київському регіоні, 22 (12,22%) у Харківському та 18 (12,41%) у Полтавському. Тоді як раніше, наприклад в 1976 році, кількість злочинниць, притягнутих до відповідальності за злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи, становила 2,8%⁴, вже в період з 1997 по 2001 рік питома

¹ Свенсон Б. Экономическая преступность: Пер. со шведск. — М., 1987. — С. 122–123.

² Двойнос О. Г. Жінки у місцях позбавлення волі (статистична довідка) // Аспект. — № 2. — 2001. — С. 13.

³ Криминологія. Особлива частина: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман; За редакцією І. М. Даньшина. — Х.: Право, 1999.

⁴ Берекашвили Л. Ш., Кириллова И. А. Криминологическая характеристика лиц, совершивших преступления. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1976. — С. 10.

вага таких злочинів серед жінок у дослідженій вибірковій сукупності за трьома регіонами становила в середньому 11,95%.

Виявити справжні детермінанти деструктивної поведінки людини, глибинні мотиви агресії намагалися багато хто з психологів-теоретиків. Систематичне вивчення проблеми насильства з позицій психології почалося лише в другій половині ХХ сторіччя, разом із зростанням в 60-ті роки зацікавленості проблемою соціальної природи насильства. До тих пір насильство, переважно, ототожнювалося з агресією. Проте, на наш погляд, ці поняття хоч і перехрещуються, але вони не тотожні. Агресивна мотивація, за найпоширенішим визначенням, пов'язана з прагненням скривдити або завдати шкоди іншій істоті, яка не бажає такого поводження¹. Та не всі агресивні вчинки обов'язково мають бути пов'язані з саме такими негативними мотивами. Можливе скоєння агресивних дій стосовно осіб, які викликають повагу й навіть симпатію. У зв'язку з існуванням різних мотивів та цілей застосування агресії вирізняють різні види агресії: фізичну, психічну, непрямую, аутоагресію, негативізм, підозрілість та ін.

Насильство — це складне багаторівневе явище, що призводить до деструкції особистості, а також до негативних соціальних наслідків і є, з одного боку, соціокультурним та соціопсихологічним феноменом, а з другого — наслідком впливу на особистість біогенетичних чинників.

Наявність гендерної специфіки суб'єктивних уявлень про насильство дає змогу говорити про існування жіночого та чоловічого образів насильства. Фахівці зазначають суперечливість уявлень про психологічне насильство². З одного боку, дівчата тяжко переживають його прояви відносно них самих, а з другого — поступово вилучають форми психологічного насильства з числа тих, що оцінюються як неприпустимі і демонструють тенденцію до їх актуалізації в міжособистісних стосунках. Таким чином, виникає внутрішня нестабільність і суперечливість мотиваційних конструктів, що призводить до формування неадекватної деструктивної поведінки. З часом, під впливом цього

¹ Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. — СПб.: Издательство «Питер», 1999.

² Кочемировська О. О. Психологічні особливості уявлення та переживання насильства молодшими підлітками та юнаками (психосемантичний підхід). Автореф. дис... на здобуття наук. ступ. канд. педаг. наук. — К.: КНУ, 2002.

конфлікту, зникає тенденція до конструктивного вирішення проблемних ситуацій і закріплюється мотиваційне надання переваги деструктивним формам виходу з них.

Щодо особливостей агресивної поведінки жінок, то в їх рамках реалізуються деструктивні моделі демонстрації влади, фізичної переваги, афіліативної агресії та відмови від актуалізації прийняття. Дослідники зазначають, що при вчиненні насильницьких злочинів, зокрема вбивств без обставин, що обтяжують, проявлена агресія — це виправдання власної недосконалості як особистості, як жінки, як матері¹.

Вчинення насильницьких злочинів часто розглядають з точки зору міжособистісних конфліктних ситуацій між суб'єктом злочину і потерпілим. Як і кожний конфлікт, насильницький злочин обумовлений об'єктивними і суб'єктивними причинами. Вчені зазначають, що індивідуальними особливостями учасників конфліктів є те, що вони обирають саме конфліктний, а не будь-який інший спосіб розв'язання об'єктивної суперечності, що склалася². Тому з'ясування мотивів скоєння насильницьких злочинів є важливою складовою для розуміння механізму вчинення насильницьких злочинів та розробки рекомендацій з їх попередження.

Мотивами скоєння насильницьких злочинів найчастіше є мотиви особистої неприязні, рідше помста, ревності.

Мотив особистої неприязні, як внутрішнє спонукання до вчинення злочину, є наслідком виникнення конфліктної ситуації в процесі спілкування, яке має велике значення в житті кожної людини, впливаючи на формування людини як особистості, її світогляд, цілі, ціннісні орієнтації та мотиви поведінки. Все це значною мірою залежить від спілкування з іншими людьми та засвоєння стереотипів поведінки, заведених у довколишньому середовищі.

Процес спілкування може відбуватися в сім'ї, в побуті, в колективі та інших соціальних групах. Внаслідок спілкування у людини утворюються нові образи довколишнього сере-

¹ Меркулова В. О. Психологічні аспекти жіночої насильницької злочинності // Вісник Одеського ін-ту внутрішніх справ. 2001. — № 1. — Одеса: Одеський інститут внутрішніх справ, 2001. — С. 78–84.

² Конфліктологія: Підручник для студентів вищих навч. закл. юрид. спец. / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін.; За ред. професорів Л. М. Герасіної та М. І. Панова. — Х.: Право, 2002.

довища, засвоюється нова інформація, з'ясовується власне місце в людському суспільстві. Але одна й та сама інформація сприймається різними людьми по-різному, часто в процесі передачі зміст викривлюється, її нерозуміння іншою людиною може призвести до виникнення конфліктної ситуації, яка може вирішуватися деякими особами за допомогою насильства.

Значна частина насильницьких злочинів скоюється жінками з мотивів корисливості. Насильницька злочинність, зумовлена корисливістю, свідчить про домінування в мотиваційній сфері неадекватних ціннісних орієнтацій і певною мірою деформованого світогляду.

Слід наголосити на значній ролі негативної віктимної поведінки потерпілих. Майбутня жертва часто буває мало знайома зі злочинницею. Поширений різновид насильницьких злочинів з корисливих мотивів — це вбивство потерпілого після спільного вжиття алкогольних напоїв як на ґрунті побутового конфлікту, що виник, так і згідно із заздалегідь продуманим корисливим умислом.

Розглядаючи мотиви вчинення таких злочинів, як вбивство новонародженої дитини, ми помітили певні зміни у їх скоєнні. Якщо раніше найпоширенішим мотивом учинення таких злочинів був сором та страх громадського осуду за позашлюбну дитину, то в сучасній Україні такі злочини вчиняються як самотніми, так і одруженими багатодітними жінками, причому як мотив жінки висувають на абсолютну відсутність матеріальних ресурсів на виховання дитини.

Мотив помсти також є одним із мотивів насильницьких злочинів. За матеріалами проведеного нами вибіркового дослідження судової практики щодо злочинів, скоєних жінками, мотив помсти в середньому є мотивом злочину у 0,7% випадків.

Серед мотивів злочинів, учинених жінками, слід назвати мотив ревнощів. Для жінок, які є більш емоційними, ніж чоловіки, мотив ревнощів є досить поширеним у виникненні побутових сварок та наступному вчиненні злочинів. Ревнощі часто є підґрунтям скоєння не тільки злочинів проти особи, але й хуліганства, деяких випадків учинення корисливих злочинів.

Ревнощі, як внутрішнє спонукання до вчинення суспільно небезпечного діяння, ґрунтуються на емоційно за-

барвлених переживаннях, пов'язаних із внутрішнім світом особистості. З точки зору емоційних складових, ревнощі ґрунтуються на емоціях гніву і страху. Гнів є наслідком думок про те, що тобою знехтували, що тебе зрадили. Але емоція страху є також сталою складовою ревнощів. Ревнощі — це страх втратити кохану людину, її любов, а разом з ними й почуття власної привабливості, неповторності, цінності. Така широка палітра переживань призводить до того, що в багатьох випадках злочини, скоєні жінками, досить важко кваліфікувати як винятково злочини, вчинені з мотивів ревнощів, бо часто до них долучаються сварка, мотиви особистої неприязні, мотиви помсти.

Судова практика у кримінальних справах щодо осіб, які вчинили злочин, свідчить, що за злочини проти життя, здоров'я, волі й гідності особи до покарання у вигляді позбавлення волі засуджується близько 50 % осіб, а за умисне вбивство — близько 90 % осіб¹.

6. Мотиви злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин

В останні роки особливу увагу привертають злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин.

В Україні, за даними 1999 року, офіційно зареєстровано 66,7 тис. наркоманів. За дослідженнями Харківського НДІ експериментальної неврології і психології, кількість наркоманів в Україні становить 260 тис. чоловік². В той же час, відповідно до стандартів Всесвітньої організації охорони здоров'я на облік стає кожний 50-й наркоман. Ґрунтуючись на цьому твердженні, можна підрахувати, що в Україні наркозалежними є близько 3 млн. людей. За інформацією ВООЗ, якщо частина наркоманів у структурі населення країни становить 7% чи більше, відбувається незворотна дегенерація населення. Таким чином, ситуація з поширенням наркоманії в Україні є на межі катастрофічної не лише для зростання рівня злочинності, а й для здоров'я нації й розвитку держави взагалі.

¹ *Маляренко В. Т.* Про соціальну зумовленість і справедливість покарання // Вісник Верховного суду України. — № 3. — 2002. — С. 32–44.

² Аналітичний огляд сучасної ситуації боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у світі: основні тенденції, деякі висновки та пропозиції. — К.: МВС України, 1995. — С. 6.

При вивченні кримінальних справ за злочинами, вчиненими жінками в Київському, Полтавському та Харківському регіонах, близько 15–23% від загальної кількості злочинів, учинених жінками, становили злочини у сфері незаконного обігу наркотичних речовин. За даними ГУ МВС України, в м. Києві, ГУ МВС України в Київській області, управлінні МВС України в Полтавській та Харківській областях, злочини, вчинені з мотивів придбання наркотиків, становлять близько 2–8 % в Київській та Полтавській областях та 12 – 26 % в Харківській області та м. Києві. Такий великий розрив є традиційним для географії цього різновиду злочинності. Наркоманія традиційно залишається захворюванням переважно міського населення України. Та за останнє десятиріччя розвинулася стійка тенденція зростання питомої ваги сільського населення серед хворих на наркоманію. У 1990 році сільські жителі становили 1% від загальної кількості наркозалежних людей в Україні, у 1997 цей показник вже становив 4%, у 1999 році — 5 %¹.

Незважаючи на те що серед осіб, які регулярно вживають наркотичні речовини, традиційно переважають чоловіки, питома вага жінок серед хворих на наркоманію за останнє десятиліття постійно зростала. Так, у 1992 році жінки становили 11% від загальної кількості засуджених за злочини цієї категорії, у 1993 — вже 14%, у 1994 — 15,7%, у 1995 — 18,8%, у 1996 році — 22%². За абсолютними показниками, наркоманія і токсикоманія серед жінок неухильно зростає. Так, з 1440 жінок у 1985 (0,52 на 10 тис. чол. населення) цей показник у 1999 році збільшився до 14 066 жінок (5,27 на 10 тис. населення)³. У жінок, так само як і в чоловіків, спостерігається тенденція до «омолодження» віку першого вживання важких наркотиків⁴.

¹ Кузьминов В. Н. Эпидемиологическая ситуация распространения наркоманий в Украине и Харьковском регионе // Молодежь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. проф. В. А. Соболева и доц. И. П. Рущенко. — Х.: Торсинг, 2000. — С.159 — 193.

² Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів — К.: Логос, 1998.

³ Соболев В. А. Вказ. твір. — С.130 — 158.

⁴ Свеженцева Ю. А. Социокультурные аспекты приобщения к наркотикам: качественный анализ проблемы // Молодежь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. проф. В. А. Соболева и доц. И. П. Рущенко. — Х.: Торсинг, 2000. — С. 84–129.

Процеси формування мотивів до вживання наркотичних речовин відбуваються під впливом трьох головних факторів. Це характерологічні особливості людини, криміногенно спрямована референтна група і наступний психологічний і фізіологічний ефект вживання наркотичної речовини. За даними проведеного нами дослідження судової практики, майже 90% наркоманок ніде не працює, проведена наркологічна експертиза у 20% випадків констатувала морально-етичне зниження особистості за наркоманічним типом, більше половині жінок призначене примусове чи добровільне лікування. Захворюваннями, що супроводжують наркоманію, є ВІЛ-інфекція, інфільтративний туберкульоз (особливо для тих, які кілька разів відбували покарання у вигляді позбавлення волі), захворювання серцево-судинної та інших життєво важливих систем організму. Вражає стаж деяких наркоманок — по 14–15 років від початку вживання наркотичних речовин.

Більшість жінок, що вчинили злочин у сфері обігу наркотичних речовин, не одружені; близько 37% мають неповнолітніх дітей; переважна більшість (95%) вчинила злочин самотійно. Близько 25% жінок скоїли злочин не вперше.

Вживання опіатів, алкоголю та інших інтоксуючих речовин є давно відомим фоновим явищем для вчинення інших злочинів. Через зміну особистісних характеристик, морально-психологічну деградацію особистості перехід до кримінального способу життя відбувається без особливих внутрішніх конфліктів, боротьба мотивів майже відсутня. Найчастіше жінками, що притягуються за вчинення злочину у сфері незаконного обігу наркотичних речовин, вчиняються крадіжки та інші злочини корисливої спрямованості. Як правило, такі злочини є примітивними, позначені швидким виникненням відповідного кримінального мотиву, байдужістю до наслідків. Це крадіжки побутових речей, речей легкодоступних і часто навіть не дуже цінних, лише б їх вартості було достатньо для придбання наступної дози одурманливої речовини.

7. Хуліганські спонування як мотиви злочинів, вчинених жінками

Вчинення таких злочинів, як хуліганство, було досить поширене серед жінок і майже два десятиліття тому: за дани-

ми Л. Ш. Берекашвілі, І. А. Кирилової, в першій половині 1972 року питома вага хуліганства, вчиненого жінками, становила 6,7%. На той час серед жінок, які вчинили злочин вдруге або втретє, цей показник був значно вищий — відповідно 19% і 15,7%. В цілому ж дослідники зазначають, що протягом останніх 25 років питома вага жінок серед осіб, що вчинили хуліганство, зростає з 2,8% до 5,9%¹. За матеріалами проведеного нами дослідження, в м. Києві та Київській області жінки засуджені за вчинення хуліганства становлять 5,4% загальної сукупності злочинів, у м. Харкові та Харківській області — 5%, у Полтаві та Полтавській області — 4,8%. Хуліганство залишається злочином із досить сталим і порівняно високим рівнем серед правопорушень, що вчиняються жінками в Україні.

Головною ознакою мотиву явної неповаги до суспільства, окрім нехтування суспільними нормами, є усвідомлення того, що своїми діями особа порушить громадський порядок, а також рішучість вчинити означені дії, незважаючи на нанесення шкоди нормальним умовам корисної діяльності, побуту і відпочинку людей.

Мотиви хуліганських діянь мають й інші характерні особливості. Таким діянням в значно більшою мірою притаманна полімотивованість, ніж будь-яким іншим злочинам. За визначенням фахівців, за змістом хуліганські мотиви можна розподілити на чотири групи. До першої групи належать прагнення відкрито показати своє нехтування тими, хто їх оточує, суспільством, явно протиставити свою поведінку громадському порядку. Другу групу становлять мотиви, що ґрунтуються на бажанні виказати зневагу до особистої гідності людини, його праці, до правил людського співіснування. До третьої групи належать внутрішні спонукання до безчинства, хвастошів, до проявів грубої сили, п'яної хвацькості, до знущання над беззахисним. Четверту групу становлять вирази бешкетування, яке виходить за межі суспільно байдужого, анархічні протести проти суспільної дисципліни². Такий

¹ Мартыненко О. А. Мотивация хулиганских действий как одного из видов импульсивного преступного поведения: Методическое пособие. — Х.: ХВУ, 1997.

² Мотивация хулиганских действий как одного из видов импульсивного поведения: Методическое пособие по курсу «Криминология» / Сост. О. А. Мартыненко. — Х.: ХВУ, 1997.

розподіл хуліганських мотивів поведінки є широким та ґрунтовним. Але слід зазначити, що в жінок наявні хуліганські мотиви часто є похідними від інших, що пов'язані з негативними емоційними переживаннями інших мотивів: ревнощів, помсти, особистих неприязних стосунків тощо.

8. Заходи попередження злочинів, що вчиняються жінками

Найбільш перспективними напрямками впливу на злочинність в наших умовах є, по-перше, продумана соціальна політика, орієнтована на людину, її потреби й інтереси, по-друге — створення і розвиток на сучасному рівні системи попередження злочинів. Закладені в нашій країні основи і сформована потім система попередження злочинності в період руйнації тоталітаризму були, по суті, ліквідовані. Багатьма ж західноєвропейськими й азіатськими країнами позитивний досвід у цьому напрямку був з успіхом сприйнятий і модернізований. У першу чергу турбота громадськості і держави повинна бути зосереджена на бездоглядних, «важких», «запущених» дітях і підлітках, а також на певних групах дорослого населення (жінки, безробітні, мігранти, алкоголіки, наркомани).

Третім напрямком боротьби зі злочинністю є раціональна кримінальна політика. Погроза кримінального покарання, безсумнівно, має стримувальне значення. Проте її і не варто переоцінювати. Ефективна кримінальна політика повинна передбачати диференційований підхід до злочинців з урахуванням тяжкості вчиненого й особистості винного, у зв'язку з чим кримінальне законодавство повинно підтримувати розумний баланс більш суворих і більш м'яких мір. По-четверте, необхідна корінна перебудова пенітенціарної системи, яка повинна відповідати європейським і світовим стандартам і служити адаптації ув'язненого до нормальних умов людського життя. Невід'ємним елементом повинна стати система ресоціалізації після звільнення з місць ув'язнення. У сучасних умовах є тільки окремі елементи цієї системи (наприклад, адміністративний нагляд), але цілісного інституту, що забезпечує адаптацію звільненого до умов нормального життя на волі, поки не існує. Нарешті, п'ятий напрямок — це широке і послідовне використання наукових рекомендацій

у сфері боротьби зі злочинністю. Давно ставиться питання щодо забезпечення кримінологічної експертизи проектів нових законів, які готуються. Не секрет, що багато які з них сприяють не поліпшенню, а погіршенню кримінальної ситуації (приміром, у фінансовій, митній, банківській сферах) і мимоволі створюють умови, що сприяють шахраям, хабарникам, діячам організованої злочинності¹.

Світовий досвід показує, що застосування жорстких заходів впливу на злочинність ніколи не було відчутно ефективним: якщо первинний успіх не закріплювався цілою системою інших заходів впливу, крива злочинності знову повзла вгору. Місце концепції покарання нині посідає підхід, що об'єднує в собі як специфічні форми поводження зі злочинцем (попередження, покарання і наступна ресоціалізація), так і форми і методи впливу на причини й умови злочинності. Як способи повернення правопорушників у суспільство в європейській кримінології домінують: 1) виховний вплив (обертання), 2) реінтеграційний підхід і 3) ресоціалізація².

Виховний вплив, спрямований на викорінювання соціально неприйнятної поведінки, здійснюється шляхом державного втручання за допомогою професійної підготовки, виховання в години дозвілля, індивідуальних або групових консультацій, а також різних видів фізичної, психічної і соціальної терапії, медикаментозних методів, індивідуальної психотерапії і групової терапії. Обов'язковою умовою успішного проведення будь-якої психологічної обробки є не просто згода, але й активна участь і співробітництво засудженого, який тим самим стає суб'єктом власного виховання.

Практика використання «терапії громадою» у США, що стабільно дає позитивні результати, нині є дуже поширеним методом впливу під час відбуванні покарання. Суть цього методу полягає в покладанні відповідальності за виправлення і ресоціалізацію не тільки на персонал, але й на самого засудженого. При такому підході в'язниця являє собою динамічний і досить творчий інститут суспільства, де ув'язнений є активним співробітником, що може вплинути на будь-яке рішення, яке його стосується, а персонал заохочує са-

¹ Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учеб. пособие. — М., 1998. — С. 197–198.

² Шнайдер Г. Й. Криминология. — М., 1994. — С. 408.

мостійні відповідальні дії. Самоврядування покликане не тільки відпрацьовувати демократичні принципи у взаємовідносинах, але й підвищувати самостійність, особисту відповідальність і самоповагу ув'язнених. З цією метою всі актуальні проблеми «громади» обговорюються в присутності і за участю всіх службовців і засуджених, причому персонал повинен допомогти ув'язненим навчитися допомагати самим собі і самостійно визначати свої завдання і шляхи їхнього рішення¹.

Нормативна база і менталітет нашого суспільства допускають застосування аналогічних методів роботи із засудженими й в установах з виконання покарання України. На аналогічних принципах (виховання в колективі і через колектив) будувалися відносини в колонії А. С. Макаренка, що дало свого часу позитивні результати в ресоціалізації малолітніх злочинців. Сьогодні недостатність державного фінансування і скорочення власної виробничої бази в місцях позбавлення волі змушують застосовувати директивні методи в керуванні для дотримання існуючих режимних вимог. Елементи «терапії громадою» намагаються використовувати різні релігійні конфесії, що допускаються на територію УВП, але у відриві від цілісної комплексної системи їхні зусилля, як правило, є малоефективними.

У практичній діяльності органів, що виконують кримінальні покарання на території України, засвоєння засудженими жінками типу поведінки, який заохочується, має принципове значення для обґрунтування застосування таких важливих видів стимулювання, як умовно-дострокове звільнення, помилування.

Прогресивна система відбування покарання в діяльності пенітенціарних систем Західної Європи засудженим дозволяє мати нерегламентовану кількість короткострокових побачень (від 1 до 8 годин) із близькими родичами. На етапі підготовки до звільнення, із метою прискорення адаптації засуджених до життя в суспільстві, їм дозволяються короткострокові відпустки з виїздом на місце проживання, а також

¹ Jones, Maxwell: Desirable Features of a Therapeutic Community in a Prison. Hans Toch (Hrsg.): Therapeutic Communities in Corrections. — N.Y. 1980. — P. 34–40.

звільнення на вихідні дні для вирішення питання працевлаштування, відвідування занять у навчальних закладах тощо¹.

У результаті проведених західними вченими досліджень з'ясувалося, що більшість програм, що, здавалося б, повинні були сприяти реабілітації ув'язнених, насправді дуже мало впливали на поведінку засуджених після виходу з в'язниці. Це підтверджує дуже справедливе твердження, що примусово реабілітувати людину не можна. Зміни можуть прийти тільки від неї самої, і тільки якщо вона захоче змінитися. А в'язниця повинна прагнути до того, щоб ув'язнений виправився, і допомагати людям самим реабілітувати себе². Тому через неефективність і невідповідність конституційним вимогам примусова терапія і вплив у місцях позбавлення волі заборонені. Однак добровільна згода на вплив, із метою гуманізації, заохочується. Це стосується, наприклад, суспільно корисної праці, загальноосвітнього і професійного навчання, соціального і релігійно-морального виховання, прищеплювання правил поведінки в соціумі, лікування від наркоманії й алкоголізму, психологічної і психотерапевтичної допомоги.

У моделі соціальної реабілітації основним є положення про те, що злочинця надзвичайно важко ресоціалізувати, відірвавши від зовнішнього середовища. Внаслідок тривалої ізоляції жінка позбавлена можливості бути об'єктом позитивного впливу з боку суспільства, родичів, близьких людей, соціальних служб, добродійних і релігійних організацій. Тому особлива увага тут спрямована на виправлення і поліпшення людських взаємин з метою зробити їх різнобічними і тривалими.

Налагодження правопорушницею стосунків зі своєю сім'єю, школою (якщо йдеться про підлітка), із сусідами, із трудовим колективом і з тими, із ким вона проводить своє дозвілля, значною мірою залучає тим самим до участі в процесі некарального впливу й суспільство.

Як зазначає А. П. Закалюк, суспільний вплив у безпосередньому соціальному оточенні особистості є складним,

¹ Беца О. В. Реалізація ідей соціальної реабілітації засуджених у зарубіжній пенітенціарії // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. — №1. — 1996. — С. 48–54.

² Вивьен Стерн. Грех против будущего. Тюремное заключение в мире. — М., PRI, 1998. — С. 30

різноманітним процесом, свого роду мистецтвом виховання колективною думкою, авторитетом, специфічними для громадськості засобами. Вміле користування ними вимагає максимуму уваги до добору тих осіб, що із доручення колективу практично організують процес здійснення суспільного впливу. Великий соціальний досвід, внутрішня культура, володіння необхідним запасом правових знань, особистий моральний авторитет у колективі, такт, витримка, безумовна об'єктивність — навіть цей поширений перелік необхідних у таких випадках якостей є далеко не вичерпним. На жаль, недостатня увага цьому на практиці нерідко зводить нанівець ефективність суспільного впливу, робить його формальним. Внаслідок цього здійснювані витрати не дають бажаних результатів, а іноді викликають і небажані наслідки: образу, фактично відрив або навіть вихід із колективу¹.

Як відомо, після виходу з місць позбавлення волі до жінок приклеюється «ярлик» злочинниці, що тягне негативне ставлення до неї в суспільстві й зниження самооцінки, часом аж до статусу неповноцінності. Особливість коригуючого впливу на жіночу психіку і поведінку виявляється в розкритті нових шляхів для самоствердження і самовираження за допомогою розвитку всього позитивного, що є в даній особистості. З цією метою при роботі із засудженою слід впливати на позитивні риси в структурі її особистості, що можна виявити в особливостях поведінки, пов'язаних із такою біопсихічною властивістю, як врівноваженість, стійкість типу нервової системи (темперамент), або, наприклад, у значному інтелектуальному розвитку, витонченості емоційно-почуттєвої сфери, сильних вольових рисах. Позитивне здебільшого можна виявити в розвиненості, зберіганні соціального досвіду, професійних і загальнокультурних знань, умінь і навичок, корисних звичок².

З метою підвищення здатності до орієнтації в складних життєвих ситуаціях, що можуть виникнути в правопоруш-

¹ Закалюк А. П. Общественное воздействие и предупреждение правонарушений. — К., 1975. — С. 126.

² Синьов В. М., Кривуша В. І. Організація роботи з ресоціалізації засуджених в умовах виховно-трудова колоній / Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі, у соціальних службах для молоді. — К., 1995. — С. 12.

ниць, звільнених із установ виконання покарання, з ними проводяться індивідуальні і групові поведінкові тренінги.

Як зазначає В. П. Петков, звільнених, у яких процес адаптації до умов життя на свободі проходить несприятливо, можна розділити залежно від рівня соціальної відчуженості від нормального середовища на декілька категорій:

- особи з порушеними соціальними зв'язками;
- особи з утраченими соціальними зв'язками і ті, що фактично перебувають поза сферою позитивного впливу соціального середовища;
- особи з ослабленими соціальними зв'язками¹.

В. Андресс наголошував: «Утриматися від злочину у достатку не важко, але залишатися стійким, коли все на людину падає, коли вона ніде не знаходить опори, для цього потрібний характер такий, який не можна припускати в людях, що зробили вже раз злочин»².

Для надання освітньої, соціальної, медичної, фінансової допомоги засудженим в індустріальних країнах існує мережа перехідних установ і соціальних інститутів, до яких належать спеціалізовані центри підготовки до звільнення, відновлюючі установи, центри соціальної адаптації, соціальні будинки-інтернати, притулки для осіб, що не мають соціальних зв'язків, родичів або місця проживання. З метою недопущення соціального виключення колишніх засуджених із життя суспільства створені відповідні соціальні служби (патронажні, пробації), що здійснюють соціальний супровід і захист звільнених із місць позбавлення волі, їхню психологічну підтримку і допомогу в рішенні проблем, із якими вони неминуче зустрічаються, розвивають навички подолання труднощів і самопомоги.

Указ Президента України «Про додаткові заходи з поліпшення діяльності органів внутрішніх справ і суспільних формувань по охороні суспільного порядку» від 16 червня 1999 року передбачає створення в обласних центрах, великих містах, при окремих колективних сільськогосподарських підприємствах центрів соціальної реабілітації для осіб, що

¹ Петков В. П. Управління виховно-виправним процесом: Монографія. Ч. 2. – Запоріжжя, 1998. – С. 17.

² Див.: Андресс В. О тюрмах // Журнал Міністерства юстиції. – 1864. – Кн. XIX.

повернулися з місць позбавлення волі, осіб, які не мають певного місця проживання, що займаються бродяжництвом, втратили зв'язок із сім'ями, а також тимчасових притулків для осіб літнього віку, жінок і неповнолітніх¹. Це положення вже активно втілюється в життя.

Жіночий рух також може зробити позитивний вплив на ресоціалізацію жінок-злочинниць. Автори цього дослідження підтримують контакти з рядом неурядових жіночих організацій України (Гендерний фонд, Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда — Україна», Жіночий консорціум «Вінрок Інтернешнл», Одеський кризовий центр «Щабля», Харківська міська організація «Жіноча Громада», жіночі організації Криму). Слід сказати, що на сьогоднішній день жодна з українських жіночих організацій цілеспрямовано не працює в напрямку ресоціалізації жінок, що відбули покарання у вигляді позбавлення волі. Вони надають допомогу всім жінкам, що опинилися у скрутному становищі. З цією метою працюють цілодобові «гарячі» телефонні лінії, подзвонивши за якими жінка може одержати кризову психологічну і юридичну консультацію.

У співробітництві з медичними установами жіночі організації надають безкоштовну конфіденційну допомогу тим, хто до них звернувся: постраждалим від насильства, при необхідності лікування від алкоголізму або наркоманії, при тестуванні на венеричні захворювання і СНІД.

Ще одним видом діяльності жіночих центрів є проведення індивідуального консультування жінок із питань працевлаштування, щодо упорядкування необхідних для цього документів, надання списку вакансій, навчання навичкам роботи з офісною технікою, а також організація наставництва, подальше направлення в урядові і неурядові центри зайнятості.

Центри також проводять тренінги з працевлаштування, з консультацій, як почати власний малий бізнес (у малих містах і селах), і загальних життєвих навичок. На них жінки вчаться навичкам спілкування, тому, як вирішувати конфліктні ситуації, як підняти самооцінку.

Духовні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, обумовлюють посилення ролі релігії і служителів культу. Релігійна діяльність закріпилася в повсякденному житті

¹ Офіційний вісник України. – 1999. – № 24.

місць позбавлення волі як одна з форм надання духовної допомоги, — жінки внаслідок особливостей своєї психології дуже чутливі до релігії і релігійних обрядів. Церква сприяє встановленню серед засуджених взаємин, які були б засновані на християнських чеснотах. Участь у церковних обрядах сприяє зняттю напруженості і зниженню тривоги в жінок. Тому, керуючись вимогами Європейських стандартів утримання ув'язнених, адміністрація місць позбавлення волі, де утримуються жінки, забезпечує для всіх засуджених разом і кожною з них окремо безперешкодне і гідне сповідання своєї релігії з розумними обмеженнями, обумовленими наявними ресурсами і повсякденною пенітенціарною діяльністю. Так, у підрозділах створені бібліотечки духовної літератури, засуджені зустрічаються з представниками різних релігійних культів. Там також відправляються релігійні обряди і таїнства, проводяться колективні бесіди.

Нами було проведено вивчення думки жінок, засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі стосовно ефективності таких попереджувальних заходів, як:

1) виховний вплив через участь у гуртках самодіяльності, благоустрої території і приміщень, позитивний приклад інших засуджених, що змінили спосіб життя;

2) професійна підготовка та підвищення загально-освітнього рівня;

3) психологічний вплив за допомогою індивідуальних та групових консультацій, групової психотерапії, аутогенного тренування; виховно-кореляційний вплив;

4) фізична культура;

5) соціальна терапія у вигляді спілкування з членами родини, спілкування з друзями, самоврядування, участі громадськості району, зустрічей з вихованцями дитячого будинку (висока ефективність зазначених методів спостерігається за умови не простої згоди, але й активної участі і співробітництва засуджених);

6) медична терапія, а саме: лікування наркотично залежних та хворих на алкоголізм, лікування соматичних захворювань і фізіотерапія (на жаль, через мізерне фінансування повноцінного лікування практично не проводиться);

7) ресоціалізація засуджених через налагодження стосунків із сім'єю, сусідами, трудовим колективом, допомогу

з боку центрів соціальної реабілітації, працевлаштування, контакти з неурядовими жіночими організаціями;

8) релігійний вплив завдяки зустрічам зі священнослужителями, відправленню релігійних обрядів і таїнств.

Останні два методи не завжди дають позитивні результати, оскільки зустрічаються особистості, які стійко орієнтовані на вчинення злочинів і не збираються припинити злочинний промисел після звільнення. Також це пов'язано з відсутністю житла, професії, соціально корисних навичок, позитивного морального впливу.

Висновки

1. Проблеми рівності у будь якій сфері не можуть розглядатися поза межами права, бо саме право все частіше розуміють як рівну міру свободи всіх і кожного, в тому числі жінки й чоловіка. Право мусить враховувати не тільки біологічні, а й гендерні особливості статі і на цьому ґрунті забезпечувати рівні можливості людям, які від природи є нерівними.

2. Незважаючи на наявність певного кола визначень та ознак того, що сьогодні зветься «гендерна рівність», «дискримінація», універсальної формули-дефініції цих понять не існує. А тому плідним є розгляд цих понять у такому співвідношенні: гендерна рівність і дискримінація за ознакою статі — це поняття, органічно пов'язані між собою; відсутність дискримінації означає рівність, а рівність виключає дискримінацію.

3. Дослідження правової конструкції гендерної рівності здійснюється через чотири параметри: а) права людини як універсальний стандарт політичних, громадських, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини і громадянина; б) права жінок як права людини, особлива увага до яких обумовлена специфічними формами порушення рівності прав жінок і чоловіків; в) права, свободи та обов'язки як взаємообумовлені елементи правового стану особи (жінки) в суспільстві; г) рівні можливості, які відбивають ступінь реалізації стандартів рівності прав жінки й чоловіка, що містяться в міжнародно-правових актах, Конституції та законодавстві.

4. Гендерну рівність слід кваліфікувати як принцип права, що має безпосереднє відношення до правового статусу людини і громадянина. Поруч із його складниками (рівні права, свободи і обов'язки жінки і чоловіка, врахування

особливостей статей у правовому регулюванні, система засобів гарантування рівності статей у державі) важливим є аналіз співвідношення принципу гендерної рівності з іншими принципами права.

5. Усвідомлення недосконалості правового регулювання, яке намагається нейтралізувати існуючу різницю між статями, спираючись лише на концепцію універсальності прав людини, привело до формулювання нового підходу, який дістав назву істотної рівності, або гендерної чуйності. Важливим є й те, що цей підхід, хоча й стосується передусім виправлення фактично нерівного становища жінок у суспільстві шляхом тимчасових спеціальних заходів (позитивної дискримінації), не обмежується, проте, тільки захистом прав та інтересів жінок. Він стосується і чоловіків, якщо виникає утиск їх прав або інтересів.

6. У роботі доведене існування трьох груп законодавчих засобів забезпечення гендерної рівності в Україні: положення ратифікованих Україною міжнародних Конвенцій у сфері захисту прав жінок, положення Конституції України та положення національного законодавства в усіх його галузях. Проте необхідним є подальший всебічний аналіз (гендерна експертиза) усього масиву законодавства в його співвідношенні. Такий аналіз вимагає врахування особливостей застосування норм права, що спрямовано на фактичну реалізацію принципу гендерної рівності.

7. Тіньові сторони соціально-економічних перетворень в Україні обумовили криміналізацію певної частини населення, зокрема жінок. Дослідження показало несприятливу динаміку жіночої злочинності: незважаючи на поступове зменшення рівня жіночої злочинності, погіршується структура за рахунок тяжких злочинів, зокрема насильницьких. І це при тому, що латентність жіночої злочинності значно перевищує латентність чоловічу за рахунок «селекції» — до жінок, особливо які мають дітей, завжди було особливо поблагливе ставлення з боку органів карної юстиції.

8. Як показало дослідження, у детермінації жіночої злочинності домінують соціальні чинники. Тому її попередження повинно здійснюватися в першу чергу шляхом розгортання системи державних і суспільних заходів соціальної допомоги жінкам, що втратили роботу, а також низькооплачуваним

робітницям, багатодітним матерям і інвалідам; особам, які звільнилися з місць позбавлення волі. Необхідно створювати і фінансувати відповідні добродійні фонди, створювати робочі місця для жінок, у тому числі у вигляді надомної праці, організувати навчальні пункти професійної перепідготовки з обліком кон'юнктури на ринку праці. Дуже важливо посилити боротьбу з проституцією, посилити відповідальність осіб, що експлуатують так званий «секс-бізнес» (утримання місць розпусти, сутенерство тощо) і беруть участь у міжнародній торгівлі жінками.

9. Кримінально-виконавча практика і статистика свідчать про те, що ймовірність багаторазового рецидиву злочинів після двох-трьох судимостей у жінок перевищує аналогічні показники в рецидивістів-чоловіків. Тому проблема ресоціалізації жінок, що звільнилися з місць позбавлення волі, дуже актуальна. При реалізації положень Указу Президента України від 16 червня 1999 року доцільним може бути використання досвіду патронажних та інших добродійних організацій.

10. Серед засуджених за корисливі злочини (крадіжки, шахрайство, економічні злочини) переважають жінки у віці до 45 років, самотні, без певних легальних занять, що страждають на алкогольну і (або) наркотичну залежність. Найбільш поширеними є психічні аномалії й акцентуації — істероїдного, хисткого, гіпертимного типу. Такі особистості в більш ранньому віці, ніж цілком психічно здорові, починали здійснювати протиправні вчинки, частіше посідали головні позиції в групах антигромадської спрямованості. У структурі корисливої злочинності переважають крадіжки (чверть із яких вчиняються з квартир), розкрадання державного і колективного майна шляхом присвоєння, розтрати, зловживання службовим становищем, ухилення від сплати податків, обман покупців, а також шахрайство. Близько половини опитаних жінок злочин вчинили в групі, при цьому основна маса — як виконавці; у ролі організатора була кожна десята респондентка, а в ролі помічника — кожна шоста. У кожному третьому випадку мав місце спеціальний рецидив.

11. Кількісні показники агресивності жінок, природно, набагато поступаються аналогічним показникам агресивності чоловіків, що і відбиває структура злочинності: найбільш небезпечні насильницькі злочини в жінок становлять трохи

більше 7% проти 15% у чоловіків. Для насильницьких злочинів характерним є велика розмаїтість мотивів, і часом досить важко виокремити один провідний мотив. Дослідження показало найбільшу поширеність такого мотиву, як прагнення позбутися від потерпілого. Потім ідуть: особиста ворожість, помста, страх, ревності; хуліганські спонукування, заздрість, корисливість, садистські, статеві спонукування.

Розглянуті зазіхання мають переважно реактивний характер і значною мірою детерміновані конкретною життєвою ситуацією, головним чином сімейно-побутовими конфліктами. Відповідно до цього ступінь соціальної і психологічної відчуженості цієї категорії осіб помітно менша порівняно зі злочинцями. Вони, як правило, старші 31 року, більш освічені; більшість із них до арешту працювали, мали сім'ю і дітей.

Психологія особистості засуджених характеризується схильністю до тривоги, депресій; епілептоїдними, застрягаючими, шизоїдними психопатіями й акцентуаціями.

12. У групі насильницьких корисливих злочинів, що їх вчиняють жінки, переважають грабежі (70%), що робляться частіше всього без попереднього наміру під впливом ситуації. Розбійні ж напади (24%) значно частіше відбуваються з раніше обдуманим наміром. Здебільшого напади жінки вчиняють у складі груп разом із чоловіками в стані алкогольного або наркотичного збудження. Як правило, це жінки з яскраво вираженою асоціальною спрямованістю особистості. Їх характеризують заняття проституцією, пияцтво, бідність духовних інтересів. Їм властиві такі особистісні риси, як підозрливість, тривожність, радикалізм, патології й акцентуації характеру епілептоїдного, застрягаючого, нестійкого типу.

13. Профілактична робота органів внутрішніх справ повинна будуватися з обліком несприятливих тенденцій жіночої злочинності і її тісного зв'язку із соціальними чинниками і взаємодіяти з такими інститутами, як сім'я, навчальні заклади, трудові колективи, жіночий рух, церква, засоби масової інформації.

Рекомендовано до опублікування на засіданні лабораторії вдосконалення правового становища жінок та попередження жіночої злочинності (протокол № 1 від 30 березня 2004 р.).

Рецензент — доктор юридичних наук, професор Н. О. Гупорова

*М. А. Погорецький, канд. юрид. наук,
ст. науковий співробітник сектора дослідження
проблем судової діяльності.
Інститут вивчення проблем злочинності
АПрН України*

ДЖЕРЕЛА СУДОВИХ ДОКАЗІВ¹

Джерело доказів є невід'ємним складовим елементом судового доказу, без якого судовий доказ втрачає свою сутність. Визначення його джерела має не лише теоретичне, а й практичне значення. Правильне розуміння оперативними працівниками сутності джерела доказу спрямовує їх на пошук таких джерел інформації, які у встановленій процесуальним законом формі можуть стати джерелами доказів². Орган дізнання, слідчий чи суд можуть правильно визначити докази у кримінальній справі лише за умови правильного розуміння їх джерел.

Незважаючи на важливість правильного розуміння поняття «джерело доказу», на сьогодні в теорії кримінального процесу ця проблема є однією з найдискусійніших, про що

¹ Проблема досліджується в межах фундаментальної теми «Кримінально-процесуальне пізнання та його критерії», а також дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Наукові та правові засади використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі».

² Через неправильне розуміння таких понять, як «джерело доказів», «судовий доказ», в ході оперативно-розшукового документування втрачається можливість виявляти такі фактичні дані та їх джерела, які б, відповідно до вимог КПК, могли стати доказами у кримінальному процесі, що в цілому негативно позначається на боротьбі зі злочинністю. Так, наприклад, 26% опитуваних оперативних працівників не вбачають різниці між поняттями «матеріали ОРД» і «судові докази», а 18% з них розрізняють їх лише за суб'єктами отримання. 24% оперативних працівників не вбачають різниці між джерелами доказів й джерелами оперативних даних.